

Hanri Benazus'le Atatürk Fotoğrafları Koleksiyonu Üzerine

On the Atatürk Photography Collection with Hanri Benazus

Sadık Tumay, *Fotoğraf Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi*

Özet

Hanri Benazus'un Atatürk Fotoğrafları Koleksiyonu farklı disiplinler açısından önemli bir kaynaktır. Tarih, koleksiyon ve fotoğraf açısından farklı nitelikleriyle disiplinlerarası verilere sahiptir, değerlidir. Fotoğraf Koleksiyonu belli bir felsefe çerçevesinde çok sayıda fotoğrafçının çektiği fotoğrafların toplanmasıyla oluşturulmuştur. Bu yönüyle ayrıca üzerinde akademik anlamda çalışılması gerekmektedir. Konu araştırılırken koleksiyonculuğun modern ve zaruri bir faaliyet olduğu görülmüştür. Günümüzde ve öncesinde devam eden şekliyle medeniyetlerin tarihine sahip çıkmanın bir yansıması olarak somut ve somut olmayan kültürel mirası kayıt altına alma girişimlerinin aralıksız devam ettiği görülmektedir. Fotoğrafta bu yaklaşımın hem öznesi hem de nesnesi olarak işlevseldir. Türkiye'de, fotoğraf koleksiyonerliği ve fotoğraf koleksiyonlarıyla ilgili tespitlerde bulunulmuştur. Bu koleksiyonun ortaya çıkmasını sağlayan, Mustafa Kemal'in, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu öncesi ve sonrası sürecinde yaşanan olayları sürekli fotoğraflatmasıdır. Benazus koleksiyonunun oluşmasını sağlayan bu sistemli fotoğraflatma faaliyetidir. Benazus'un bu modern bilince duyduğu saygı, sevgi ve hayranlık böyle bir koleksiyonun toplanmasını sağlamıştır. Benazus'le gerçekleştirilen farklı tarihlerdeki dijital mektuplaşmalarla konu irdelenmiştir. Bu koleksiyonun korunması sağlanmakla beraber, çağdaş anlamda fotoğraf koleksiyonu niteliklerine kavuşturulmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Fotoğraf, koleksiyon, Atatürk, Hanri Benazus, bellek.

Akademik disiplin(ler)/alan(lar): Fotoğraf, tarih.

Abstract

Hanri Benazus' Atatürk Photography Collection is an important resource for different disciplines. It has interdisciplinary data with different qualities in terms of history, collection and photography, it is invaluable. The photo collection was created by collecting photographs taken by many photographers within the framework of a certain philosophy. This aspect also needs to be studied academically. While researching the subject, it was seen that collecting is a modern and essential activity. It is seen that attempts to record the tangible and intangible cultural heritage continue uninterruptedly as a reflection of protecting the history of civilizations as it continues today and before. It is functional as both the subject and the object of this approach in photography. In Turkey, determinations have been made about photography collectors and photography collections. It is Mustafa Kemal's constant photographing of the events that took place before and after the establishment of the Republic of Turkey, which led to the emergence of this collection. This is an indication of his modern consciousness. It is one of the reasons for the creation of the Benazus collection. The respect, love and admiration of Benazus for this modern consciousness enabled such a collection to be established. The subject has been examined through digital correspondence on different dates with Benazus. While this collection is protected, it should be brought up to the quality of a contemporary photographic collection.

Keywords: Photography, collection, Atatürk, Hanri Benazus, memory.

Academical disciplines/fields: Photography, history.

- **Sorumlu Yazar:** Sadık Tumay, Fotoğraf Bölümü, Güzel Sanatlar Fakültesi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- **Adres:** Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tınaztepe Yerleşkesi, AdatepeMah. Doğuş Cad. No: 209, 35390 Buca-İzmir.
- **e-posta:** sadik.tumay@deu.edu.tr
- **ORCID:** 0000-0002-6162-375X
- **Çevrimiçi yayın tarihi:** 21.09.2022
- **doi:** 10.17484/yedi.1144200

Geliş tarihi: 15.07.2022 / **Kabul tarihi:** 13.09.2022

1. Giriş

Genel olarak yakın dönem tarihi üzerine araştırmalar yapılırken fotoğraf tartışmasız faydalanılan en değerli kaynaklardan biridir. Fotoğraflar hakikatin gerçekliğinin tescili olarak kullanılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ve sonrasını anlayabilmek ve okumak için farklı kaynaklara başvurulmaktadır. Hanri Benazus'un Atatürk Fotoğrafları, Cumhuriyetin kuruluşunu, analizini, felsefesini anlamak açısından son derece önemli bir bellek ve bilgidir. Fotoğrafların içeriğinin Atatürk olması koleksiyonun değerini başlı başına arttıran bir nedendir. Mustafa Kemal Atatürk üzerine yapılacak bilimsel araştırmalarda, bu koleksiyonun incelenmesi gerekmektedir. Yanı sıra, modern Türkiye'nin hikâyesini bu fotoğraf koleksiyonu üzerinden okumak da mümkündür. Konuya profesyonel anlamda fotoğraf koleksiyonerliği üzerinden yaklaşıldığında, emsallerinden farklılıkları olan bir birikim karşımıza çıkmaktadır. Fotoğraf Koleksiyoncusu anlamında bakıldığında ise Atatürkçü felsefenin destansı görsel hikâyesiyle karşılaşmaktayız. Benazus, Atatürk Fotoğrafları Koleksiyonunu bugünlere kendi çabalarıyla başarıyla getirmiştir. Fotoğraflar, farklı tarih ve etkinlikler aracılığıyla kamuyla yoğun olarak buluşturulmasına rağmen, akademik olarak incelemesinin yapılmadığı saptanmıştır. Çalışma, bu eksikliği giderme gereksiniminin bir sonucudur. Yukarıda belirttiğimiz, Hanri Benazus'un Atatürk Fotoğrafları Koleksiyonu'na ilişkin farklı yaklaşım tarzlarının hepsini değerlendirebilmek için Hanri Benazus ile dijital yöntemle mektuplaştık. Sorduğum sorulara cevaplarını verirken bağlam ile ilgili uygun bulduğu fotoğraflarını da göndermiştir. Yanı sıra, Benazus'un Atatürk Fotoğrafları Koleksiyonu ile ilgili yapılan araştırmamızda farklı kaynaklardan da yararlanılmıştır. Atatürk Fotoğrafları Koleksiyonunda yer alan fotoğraflar aracılığıyla, detay fakat önemli bazı konular değerlendirilmiş ve bazı bulguların karşılıkları ilk ağızdan yanıtlanmıştır. Ayrıca, fotoğraf koleksiyonerliğinin karakteristik örneklerinden biri olan bu fotoğraf arşivi, sadece fotoğraf bağlamında kalmadan, Benazus'un kendi ifadeleri ile tanımlanmıştır. Bütün bu bileşenler çerçevesinde, günümüzde, fotoğraf koleksiyonerliğinin bir medeniyetin, kültürünün güçlü ifade araçlarından biri olduğu üzerinde düşünülmelidir. Benazus'un Atatürk Fotoğrafları Koleksiyonu ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve gelişimine ilişkin çok katmanlı verilerin değerlendirilmesini sağlamaktadır. Bu koleksiyonun metalaştırılmamış olması ise ayrıca önemlidir. Bununla beraber modern koleksiyonerliğin gerekliliklerine uyarak geliştirilmelidir. Bu değerlendirmelere giderken, günümüzde fotoğraf koleksiyonerliği, örnekleri incelenmiştir. Fotoğraf koleksiyonerliğinin ulusal ve uluslararası düzeyde bir faaliyet alanı olduğu görülmüştür. Uluslararası düzeyde Elton John, Artur Walther, Jamie Lee Curtis, Michael Wilson, David Dechman sayılabilir. Türkiye'de Suna ve İnan Kıraç, Ömer Koç, Ahmet Kocabıyık, Cengiz Kahraman, Herman Boyacıoğlu, Oskar Fuchs, Gülderen Bölük, Hilmi Nakipoğlu fotoğraf koleksiyonerliği yapmaktadırlar. Bu isimleri çoğaltmak mümkündür. Çoğaltırken niceliğin ve niteliğin belirlenmesi daha sistematik değerlendirmeler için veriler sağlayacaktır. Ayrıca bu koleksiyonlarda akademik çalışmalar yapılmalıdır.

2. Tarih ve Fotoğraf Koleksiyonerliği

Koleksiyonerlik farklı sebepleri olan, modern hayatın içinde çeşitlenerek çok farklı türlerle karşımıza çıkan faaliyetleri kapsamaktadır. Her biriktirme faaliyetini özellikle günümüz açısından koleksiyon olarak değerlendirmek hatalıdır. Geçmişin yaşamsal olan değerlerini toplamak bir gereklilikken, günümüzde bu değerlerin metalaştırılarak bir değiş tokuş ekonomisi yaratılmış olması niteliğin değişiminin durumunu değerlendirirken üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Günümüzde, bu yönüyle meta değeri olan her şeyin koleksiyon nesnesi olması mümkün hale gelmiştir. Koleksiyon kavramının tarih öncesi çağlardan, günümüze kadar farklı kültür ve coğrafyalarda karşılıklarını bulabilmekteyiz. Batı'nın, bugünkü durumu üzerine saptamalarda bulunurken tarihselciliğin ve dolayısıyla bu sistematik içinde değerlendirilmesi gereken koleksiyonerliğin incelenmesi gerekmektedir. Koleksiyonculukla aslında tarihin parçaları koruma altına alınmaya çalışılmakta, ne denli önemli ve değerli olduğu anlaşılmaktadır. "Benjamin'e göre tarihselcilik, Batı'daki ilerlemenin anlamlı bir anlatısı olarak tanımlanan tarih kavramıyla bağlantılıdır" (Kobialka, 2010, s. 78). Tarihselcilik açısından fotoğraf son derece işlevsel, bilimsel bir buluştur. Fotoğraflar, kayıp zamanın farklı fenomenlerinin keşfi yapılabilecek açık metinleridir. Fotoğraf çekmek aynı zamanda dünyayı biriktirmek olduğu için aslında fotoğraf koleksiyonerliği, fotoğrafın çekim aşamasında eşyanın tabiatında olan bir gelişimin sonucudur. 19.yüzyıl, fotoğraf koleksiyonerliği tarihi için başlangıçtır. Fotoğraf ve koleksiyonerlik konusunda Penelope Dixon'a atıfta bulunularak, yine 19. yüzyıla vurgu yapılmaktadır (After Image Photography Gallery, 1971). Walter Benjamin'in Eduard Fuchs üzerine yazdığı ve Tarnowski tarafından çevrilen *Eduard Fuchs: Collector and Historian* makalesinde koleksiyonerlik ve tarih üzerine yaptığı değerlendirmelerde Engels'e atıf yapmaktadır: "Ona göre tarih, boş zamanda konumlanmayan, belirli bir çağda, belirli bir yaşamda, belirli bir eserde kurulan bir yapının (*Konstruktion*) nesnesi haline gelir" (Benjamin, 1975). Fotoğraf da bu tarihselliğin en doğrudan nesnelere biridir. Benjamin'in,

Unpacking My Library isimli makalesi ise kitap koleksiyonculuğu üzerine olmasına rağmen koleksiyon kavramıyla ilgili genellemelere gitmeye açık metindir. Benjamin'in kitaplar üzerinden koleksiyonlar için söyledikleri Benazus'le yaptığımız görüşmede söyledikleriyle birleşince konunun evrenselliği ortaya çıkıyor. "Gerçek bir koleksiyoncu için eski bir kitabı edinmenin onun yeniden doğuşu olduğunu söylerken abartmıyorum" (Benjamin, 1931). Aşağıda, Benazus ise fotoğraf koleksiyonerliği ile ilgili ifadesinde "Benim için en değerli fotoğraf halen elime geçmeyenidir" demiştir. Hasan Bülent Kahraman da bağlamla ilgili Benjamin'in *Unpacking My Library* metnine atıfta bulunmuştur:

O yazısında da kitap 'toplama'nın daha doğrusu 'toplanmış' kitapların anlamı üstünde düşünür. Kitaplar onu geçmişe bağlayan birer 'kapı'dır. Her kitap bize kokusu, ait olduğu kent, okunduğu iklim koşullarıyla falan birlikte gelir. Yolculuk etmişsek onunla, bize yolculuğun anılarını çağırıştırır. O derecede kişiseldir bir kitap. (Kahraman, 2017)

Fuchs'un tarihsel materyalist niteliği, günümüzde koleksiyonculuk, özelde fotoğraf koleksiyonculuğu açısından önemli bir eğilimin karşılığıdır. Çünkü; fotoğraflar üzerinden tarihin detayları ve günümüzle karşılaştırılması mümkün olabildiği gibi ait olduğu dönemin sistemini açıklayabilmek açısından en gerçekçi kayıtlardır. Hanri Benazus, Benjamin'in *Unpacking My Library* makalesinde kitaplarla olan iletişimde sergilediği performansı, fotoğraflarda felsefesini, hatıralarını ve sürecini yaşamakta ve yaşatmaktadır. Koleksiyoner için tarih canlıdır ve fotoğraflar bunun nesnelidir. Türkiye'de, Osmanlı'dan gelen koleksiyonculuk kültürünün farklı şekillerle sürdürüldüğünü görmekteyiz. Fotoğrafta bu koleksiyon kültürünün türlerinden biridir. II. Abdülhamid'in Yıldız Fotoğraf Koleksiyonu pek çok önemli özelliğinin yanında tarih bilincinin bir yansıması olarak bir vizyon projesidir. Koleksiyonda 263 farklı fotoğrafçının imzasının olması devletin konuya olan hassasiyetinin bir göstergesidir. "Dijital erişime açılan 918 albüm içinde yer alan 36 bin 585 kare fotoğraf" (Ayçin, 2020; Rakipoğlu, 2020) hem ait olduğu dönemin tarihini görselleştirmesi hem de günümüzde kültürün geçmişinin derinliğinin görülmesi açısından son derece önemli belgelerdir. Türk Medeniyetinin modern bilincinin yansımalarından biridir. Aynı gelenek Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve sonrasında sürdürülmüştür. Anadolu Ajansı ve Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü devlet temelli kurulmuş fotoğraf arşivleri olan kurumlardır. Bu kurumların arşivlerinde bulunan fotoğraflar akademik anlamda araştırılmalıdır. Bunun dışında "Bir başka önemli koleksiyon Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi'nde mevcuttur. Minyatür, gravür, fotoğraf açısından zengin bir koleksiyona sahip olan kütüphanedeki koleksiyonlar arasında en kayda değer olanları Atatürk dönemi fotoğrafçılarından Selahattin Giz'in Cumhuriyetin ilk on yılını gösteren 9.000 adet fotoğrafıdır" (Özdemir, 2022). Türkiye'de konuyla ilgili fotoğrafın bulunuşunu müteakip açılan fotoğraf stüdyoları ve gezginlerin çektiği fotoğraflardan oluşan koleksiyonlar bulunmaktadır. Bu fotoğraf arşivlerinin izleri daha sonraları ulusal, uluslararası çeşitli koleksiyonlarda yer almıştır. Bir koleksiyoner olan Pierre de Gigord, Sébah Joaillier'in Getty arşivlerinde olan fotoğrafları, Abdullah Biraderler'in, Amerika'da The Metropolitan Museum of Art, Library of Congress ve Yale Üniversitesi koleksiyonlarında, Felicia Beato'nun The Metropolitan Museum of Art, Getty koleksiyonlarında yer alan fotoğrafları bu bağlamdadır. Ayrıca, Türkiye'de askeri müze ve envanterlerinde fotoğraflar bulunmaktadır (Tosun, 2001). Bu arada, Fabrizio Casaretto ismine ayrıca bir parantez açmak gerekmektedir. Çünkü, Joaillier ailesinin 7. kuşak akrabasıdır. Önemli bir fotoğraf koleksiyoneridir. Fotoğraf koleksiyonunda Sébah Joaillier fotoğraflarının yanı sıra, Abdullah Biraderler, Kargopoulo, Berggren ve Gülmez Kardeşler'e ait fotoğraflar bulunmaktadır (Encer, 2021). Stüdyo boyutunda, Cumhuriyet Türkiye'sinde, farklı kentlerde açılan çok sayıda fotoğrafhanenin, fotoğraf koleksiyon kültürüne olumlu katkıları olmuştur. Bu süreçte stüdyo bağlamında korunmuş en büyük ve önemli arşivlerden biri İstanbul'da Maryam Şahinyan'ın Foto Galatasaray'ına ait koleksiyondur. Tayfun Serttaş'ın editörlüğünde hazırlanan Foto Galatasaray kitabı bir dönemin tarihidir. Bunun dışında özel ve daha küçük koleksiyonlarda, müzayedelerde geçmişin fotoğraf stüdyolarının fotoğrafları görülebilmektedir. Türkiye'de, İzmir, Ankara, başta olmak üzere fotoğrafın bulunmasını müteakip ticari bir faaliyet olarak fotoğraf stüdyoları kurulmuştur. İzmir'de Hamza Rüstem, Ankara'da, Gülseren Mungan Yavuztürk'ün aktardığına göre "Osmanlı dönemi Şark Ticaret Yıllıkları'nda, Ankara'da faaliyet gösteren ilk fotoğrafçılar olarak Antranik Djevahirdjian ve M. Moughamian'ın adlarına rastlarız" (Yavuztürk, 2015). Fotoğraflar tarihe sahip çıkma adına son derece önemli belgelerdir. Tarihini kaybeden geleceğini kaybedecektir. Bu konuda yerel yönetimlerin daha fazla inisiyatif almaları, fotoğraf toplamaları kayıp tarihin keşfi adına faydalı bir girişim olacaktır. Dolayısıyla her kentin tarihine ilişkin güncellemeler yapılabilecektir. Koleksiyonerlik ve tarih konusunda Türkiye'nin farklı kentlerinde açılmış olan Fotoğraf Müzeleri son derece önemli teşvik edilmesi gereken yapılardır. Türkiye'de nitelikleri arasında farklar olsa da İstanbul Fotoğraf Müzesi, Ara Güler Müzesi, Balıkesir Ulusal Fotoğraf Müzesi, İzmir Karşıyaka Hamza Rüstem Fotoğraf Evi, İstanbul Hilmi Nakipoğlu Fotoğraf Makineleri Müzesi, Adana Mehmet Baltacı Fotoğraf

Müzesi, Eskişehir Osman Yaşar Tanaçan Fotoğraf Müzesi, Malatya Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Makinesi Müzesi, Bursa Nilüfer Belediyesi Fotoğraf Müzesi örnek olarak verilebilir. Bu müzelerin belli bir organizasyonda ağ oluşturacak şekilde düzenlenmeleri verimliliklerini arttıracaktır. Aile arşivleri tarih ve koleksiyon açısından değerlendirilmesi gereken bir başka ayrıcalıklı kaynaktır. Alanında fotoğraf ve tarih disiplinleri açısından önemli bir veri kaynağı olduğu görülmektedir. Benazus, fotoğraf koleksiyonunu, yukarıda sınıflandırdığımız bu yapıları takip ederek ciddi bedeller ödeyerek oluşturmuştur.

3. Hanri Benazus'un Atatürk Fotoğrafları Koleksiyonu

Hanri Benazus Türkiye Cumhuriyeti tarihinin yaşayan önemli tanıklarından biridir. İş adamı geçmişi vardır. "523 yıllık İzmirli bir ailenin çocuğu" (Ünsal, 2016). Önemi belirginleştiren çok sayıda kitabının yanında özellikle sahibi olduğu Atatürk Fotoğrafları Koleksiyonu'dur. Bu fotoğraf koleksiyonu, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve kuruluşu üzerine ayrıcalıklı veriler sağlamaktadır. Hanri Benazus'un sağlık durumunun hassasiyeti göz önünde bulundurularak farklı tarihlerde dijital mesajlaşma yöntemiyle sorularımızı sorup yanıtlar çerçevesinde konu irdelenmiştir. Anadolu Ajansı'nın, Hanri Benazus koleksiyonundan yararlanarak Mustafa Kemal Atatürk fotoğraflarını arşivine dahil etmesi (Anadolu Ajansı, 2017) ve yine farklı kurum kuruluşların Hanri Benazus'un, Atatürk Fotoğraf Koleksiyonunun arşivinden yararlanması arşivin güncelliğinin önemini belirginleştirmektedir.

Sadık Tumay (ST): *Çok sayıda eseriniz var. "Bir Millet Böyle Kurtuldu, Atatürk'ün Ağzından Atatürkçülük, İnsanı Tanıma Sanatı, Kanla Yazılan Destan Çanakkale, Çağlar Ötesini Aydınlatan Işık- Mevlâna Felsefesi, Atatürk'ün Çocukları (Albüm), İnsanları Seveceksin" vb. şekilde listeyi uzatmak mümkün. Ayrıca, Türkiye'nin bilindiği kadarıyla en büyük Atatürk Fotoğrafları koleksiyonuna sahiptiniz.*

Kaç tane yayınlanmış kitabınız var? Bu kitaplarınızda felsefenize ait yaklaşımınızdan söz edebilir misiniz? Yayınlamak üzere yeni çalışmalarınız bulunuyor mu?

Hanri Benazus (HB): Bugüne kadar 107 kitabım yayınlanmıştır. Halen yayın safhasında olan 5 kitabım daha vardır. Genelde beni herkes tarihçi olarak bilir. Halbuki ben bir tarihçi olmadığım gibi böyle bir iddia içine de asla girmem. Ben Felsefe/Kişisel Geliş konularında yazan sıradan bir yazarım. Ancak son yıllarda Atatürk üzerine yapılan spekülasyonlar beni rahatsız etmeye başlayınca kendimi Atatürk ve Atatürk Dönemini araştırmaya verdim. Türkiye Büyük Millet Meclisini Kuruluşundan itibaren açık ve gizli celseye ait 189 ciltlik tutanaklarımı edindim. Ardından yüzlerce, binlerce yerli yabancı yayınları izleme ve inceleme yolunu tuttum.

ST: *Bu koleksiyon fikri ne zaman oluştu ve gerekçesi neydi?*

HB: Koleksiyonuma baş koymamın tarihi 1947 yılıdır (İlk olan o fotoğraf 3-23 Eylül 1925 tarihlidir ve aşağıda ilişiktir). Bu sevdaya o gün bulduğum ve bütçemi zorlayan bir Atatürk fotoğrafını almakla başladım. Atatürk ve dönemi ile ilgili yazdığım her kitabın, her makalenin, verdiğim her konferansımın tek gayesi bugüne dek bitmeyen ve son günümü kadar sürecek olan O'na olan borcumun bir katresini vermekten ileri gitmez.

ST: *1947 yılında başlayan fotoğraf koleksiyonculuğunuzla elde ettiğiniz fotoğrafları nasıl korudunuz? Çünkü, analog dönemin teknikleri zaman içinde fotoğraflarda bozulmalara renk değiştirmelere neden olabilmekte. Bir de fotoğraf baskısı dışında negatifleri sizde olan fotoğraflar var mı? Varsa sayısı ne kadar? Açıklayabilir misiniz?*

HB: Atatürk döneminin fotoğraf tekniği ile bugünlerin fotoğraf teknikleri arasında yerle gök kadar fark vardır. O günlerin ilkel şartlarında çekilen fotoğrafları bugünün teknolojisi ile çekilen fotoğrafları kıyaslamak mümkün değildir. En azından flash'ın dahi icat edilmediği, aydınlık ortam yaratmak için magnezyum çubuklarının yakılması gibi ilkel yöntemlerle çekilen fotoğrafların ancak bugünün düzeltme teknikleri ile bir nebze korumak mümkün olmaktadır. O günlerin fotoğraflarını korumak için çok özel şartlar gerektirmektedir. Her şeye rağmen iyi korunan fotoğrafların renk kaybı asgari düzeyde tutulmaktadır. Zaten o günlerin fotoğraflarının siyah/beyaz olması bu kaybı asgariye düşürmektedir.

Negatifleri bende olan epey var. Gerektikçe çok özel durumlarda baştan tarama durumlarına geçiyorum. Ancak o devrin özellikle cam negatifleri daha bana varmadan önce dahi kısmen hasar görmüştür.

ST: *Fotoğraf koleksiyonunda kaç adet fotoğraf bulunmakta? Farklı koleksiyonlar yapmak mümkünken neden fotoğraf, neden Atatürk fotoğrafları? Bu fotoğrafları sınıflandırdınız mı? Fotoğrafların çekildiği yer ve fotoğrafları çekenler konusunda bilgi sahibi miyiz, yani ne kadar tanımlı? Açıklar mısınız?*

HB: Koleksiyonumda 10.000 adedi çekildiği yeri ve tarihi belirli, 10.000 adet ve yeri ve tarihi belirli olmayan ve üzerinde araştırma yapılması gereken toplamda 20.000 civarı fotoğraf bulunmaktadır. Herkes Atatürk'e sunduğu bağımsızlık ve kurduğu Cumhuriyet sebebiyle borçlu doğar. Ben bir ömür boyu kısmen de olsa ödemeye çalıştığım borcumu böyle ödeme yolunu seçtim...

Şekil 1. Reşitpaşa Vapuru, H. Benazus, H. Benazus Koleksiyonu,1925.

Koleksiyonumda, Çanakkale Savaşı fotoğrafları, Sarıkamış Savaşı fotoğrafları, Nazım Hikmet fotoğrafları, Cumhuriyetimizin Anıt Kadınları fotoğrafları, İzmir'in işgal dönemi fotoğrafları (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922 arası), Atatürk'ün kişisel yaşamına ait eşyalarına ait özel fotoğrafları, tüm yakın çalışma arkadaşlarının fotoğrafları, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk dönemlerine ait Milletvekillerinin fotoğrafları, Atatürk'ün cenaze fotoğrafları (10 Kasım 1938-10 Kasım 1953), İstanbul'un işgal dönemi fotoğrafları, eski İzmir fotoğrafları, eski İstanbul fotoğrafları, eski Ankara fotoğrafları, annesi Zübeyde Hanımın bireysel ve özel eşyalarının fotoğrafları, eşi Latife Hanım fotoğrafları, kız kardeşi Makbule Hanım'ın fotoğrafları, manevi çocuklarının fotoğrafları, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Dönemi fotoğrafları, Yürüyen Köşk fotoğrafları, dönemin Dünya liderlerinin ve yakın çevrelerinin fotoğrafları vs. bulunmaktadır.

ST: Halen bu koleksiyona fotoğraf topluyor musunuz?

HB: Artık çok nadiren bende olmayan bir fotoğrafa rastlıyorum. Bu fotoğraflar da çok özel aile ziyareti sırasında çekilen fotoğraflar olmaktan ileri gitmiyor.

ST: Bilebildiğiniz kadarıyla koleksiyon içinde yer alan fotoğraflardan Dünyada sadece tek örnek olan bir Atatürk fotoğrafınız var mı? Anlatabilir misiniz?

HB: Tek örnek olan fotoğraflar aslında birden çok fazladır. Ama bugünün internet döneminde sizden izin almadan çekilen, kopyalanan, sergilenen ya da bir albümünüzde yayınlanan bir fotoğrafın neredeyse "Benim" diyen kişi sayısını her geçen gün artırmaktadır. Bu fotoğraflar her ne kadar adıma tescilli ise de konu Atatürk olduğunda her bir fotoğraf için mahkeme yoluna gitmek, benimlik savaşımına girmek bana zül gelmektedir. Zaten tek örnek olduğu sanılan fotoğrafların sayısı birden, ondan çok fazladır.

ST: Bu fotoğrafları sınıflandırdınız mı? Örneğin *Gülen Atatürk, Atatürk ve Çocuklar, Atatürk ve Eğitim* gibi.

HB: Bu sınıflandırmayı daha çok tarihimizdeki spesifik tarihlerin o günlerin ihtiyacına göre yapmak bana daha doğru gelmiştir. 23 Nisan'da *Atatürk ve Çocuk*, 19 Mayıs'ta *Atatürk ve Gençlik*, 18 Mart'ta *Atatürk ve*

Çanakkale, 29 Ekim'de Atatürk ve Cumhuriyet, 10 Kasım'da Atatürk'ün Aramızdan Ayrılışı, 24 Kasım'da Atatürk ve Eğitim, 8 Mart ve 5 Aralık'ta Atatürk ve Kadın gibi sunumlarda bulunmak günün anlam ve önemi bakımından akla yakın gelmektedir.

ST: *Farklı koleksiyonlar yapmak mümkünken neden fotoğraf? Burada biraz fotoğraf sizin için ne anlam ifade etmektedir? Fotoğraf ile ilgili kanaatleriniz nelerdir, siz fotoğraf çeker misiniz, çektiğiniz bir fotoğrafı paylaşabilir misiniz? Biraz açarsanız memnun olurum.*

HB: Fotoğraf benim için bir insanı anlayabilmenin, gözle görülmeyen vasıflarını ortaya çıkarmak konusunda çok etkindir. Tabii bakmasını bilen gözle. Ben fotoğraf çekmeyi bilmem. Bu konuyu bilenlere bırakmak bence daha akılcı bir yaklaşım.

ST: *Fotoğrafları çekenler konusunda bilgi sahibi miyiz? Bu fotoğrafçılardan, bildiklerinizi paylaşır mısınız? Bu fotoğrafçılara ait bir anınız var mı?*

HB: Atatürk kalabalık bir fotoğrafçı gurubuna sahipti. Şöyle ki; Cemal Işıksel, Cemil Filmer, Esat Nedim Tengizman, Etem Tem, Namık Görgüç, Selahattin Giz, Hüseyin Çoğun ve adlarını hatırlayamadığım iki Avusturyalı ve bir Alman fotoğrafçı. Ben daha çok Cemal Işıksel ile yakın temasta bulundum ve kendisinden koleksiyonumu zenginleştirecek fotoğraflar edinme şansına erdim. Bu arada Sayın Cemal Işıksel'den aldığım bir bilgiyi sizlerle paylaşmak isterim. Şöyle ki; Atatürk'ün gece ve kapalı alan içinde çekilmiş fotoğrafları yok gibidir. Bunun sebebi o günlerin teknolojisi ile Flaş yerine kullanılan magnezyum çubuklarından parlayışından gözlerinin rahatsız olmasıydı. Bildiğiniz gibi Trablusgarp Savaşı'nda gözüne gelen bir Şarapnel parçası Kızılay çadırının ilkel şartları altında tedavi edilmiştir. Bunun yanında gözlerinin mavi olması ışığa karşı büyük bir hassasiyet oluşturduğundan fotoğrafçılarından kesinlikle magnezyum çubuğu yakılarak fotoğraf çekilmelerini yasaklamıştır. Hatta bu bilgiye sahip olmayan bir yabancı gazeteci magnezyum çubuğunu tutuşturduğunda Atatürk'ün kendisini sopa ile kovaladığı yine Cemal Işıksel'in bana aktardığı bilgiler arasındadır.

Nadiren elime geçen ya da önceden belirttiğim gibi çekilen yeri ve tarihini bilmediğim fotoğraflar arasından küçük de olsa ilaveler yapmaktayım.

ST: *Koleksiyonda yer alan bazı fotoğrafların renklendirildiğine ilişkin bilgiler bulunmakta. Bu konuyla ilgili açıklamanız olabilir mi? Örneğin ne kadarı renklendirildi? Neden böyle bir görüşünüz oluştu, bu teknik işlemi kim gerçekleştirdi?*

HB: Ben fotoğrafların kesinlikle renklendirilmemesi gerektiğine inanlıyım. Fotoğrafların ilk çekildiği günkü değerlerini bugünlere taşınması daha doğru olur kanaatindeyim. Ne kadarının renklendirildiği hakkında hiçbir fikrim yoktur. Gerçi gerçekten çok güzel ve albenisi fazla renkli fotoğraflar görmüyor değilim. Şuna inanmaktayım ki bir sanatkâr bu fotoğrafları renklendirmeden önce Atatürk'ün insancıl vasıflarını, beğenilerini ve kişisel özelliklerini iyi bilmesi gerekir. Örneğin; Atatürk ömrü boyunca lacivert takım elbise giymemiştir. Bunu pek bilen de yok zannederim. Ancak renklendirmeleri yapanların çoğu sanki sözleşmişler gibi görüntülerinde elbiseleri lacivert renkle renklendirme yarışına girmiş gibiler.

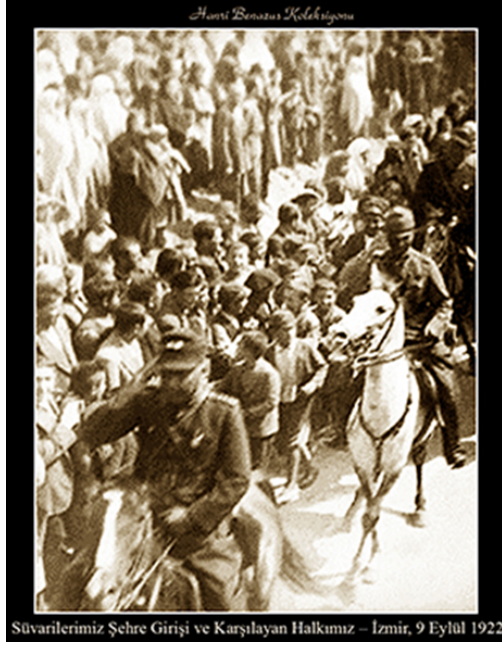
ST: *Millî mücadele ile ilgili dönemi yansıtan fotoğraflarınız var mı? Biliyorsunuz, bu yıl İzmir'in düşman işgalinden kurtuluşunun 100. Yıl dönümü. Bunların içinde Millî Mücadele ve İzmir, Atatürk'ün İzmir'de çekilmiş fotoğrafları var mı? Galiba İzmir işgal edilirken aileniz İzmir'de yaşıyordu. Bu olayın sizde ve yaşamınızda etkisi nedir? Bu önemli yıl dönümü vesilesiyle paylaşmak istediğiniz bir fotoğraf var mıdır?*

HB: Atatürk'ün İzmir'de çekilmiş 500 adedin üzerinde fotoğrafı vardır. Bunlar küçük bir müze halinde Bornova'da sergilenmektedir. Babam gerçekten büyük bir milliyetçi idi. Yunan işgali sırasında İzmir'in Basmane Garı'nda görevde idi. Yunanlıların itimadını kazanmak için Yunancayı hem lisan olarak ve hem de yazı olarak öğrendi. Böylece Yunanlıların itimadını kazanan babam Yunan güçlerinin devamlı olarak yaptıkları asker, cephane, giyim ve gıda sevkiyatlarını günü gününe akşamları gittiği kahvehanede oyun arkadaşları olan Kuva-yı Milliyecilere kâğıt ve tavla oyunları sırasında söyleyerek onların bu bilgileri bir an evvel Ankara'ya ulaştırılmasını sağlıyordu. Doğaldır ki böyle bir babanın oğlu babası gibi böyle bir milliyetçi olur. Yukarıda da belirttiğim gibi Atatürk'ün İzmir fotoğrafları çoktur ayırımı yapamam. Zaten 100. Yıl adına yapılacak etkinliklerde bunların hepsi sergilenecektir.

ST: *Bu koleksiyondan oluşan kaç sergi açtınız?*

HB: Bugüne kadar binlerce sergi açtım, binlerce konferans verdim. Bu etkinliklerim dünyanın dört bir yanında yapılmaktadır. Örneğin 5 yıl öncesinde İngiliz Avam Kamarası içinde Atatürk Fotoğrafları Sergisi açıp ardından İngiliz Milletvekillerine konferansımı sundum. Ardından Fransız Cumhuriyet Meclisinde aynı etkinliği tekrarladım. Geçtiğimiz bir buçuk yıllık pandemi dönemi içinde Dünyanın dört bir

yanına Amerika'dan Avustralya'ya ve aynı zamanda Türkiye içinde zoom aracılığı ile verdiğim konferans sayısı tam 266 adettir.

Şekil 2. *Türk Ordusunun İzmir'e Girişi,* (H. Benazus kişisel arşivi, 1922).

Şekil 3. *Türk Ordusunun İzmir'e Girişi,* (H. Benazus kişisel arşivi, 1922).

Şekil 4. *Atatürk ve Silah Arkadaşları İzmir'e Girişi,* (H. Benazus kişisel arşivi, 1922)¹.

ST: *Fotoğraf Koleksiyonunun oluşması sürecinde unutmadığınız bir anınızı paylaşmak ister misiniz?*

HB: Beni en çok etkileyen edimim şudur. Yıl 1984... Mayıs başlarında Amerika'dan bir telefon aldım. New York'ta 42. Cadde'de bulunan bir fotoğrafçı elinde 2 görülmemiş fotoğrafının bulunduğunu ve bana satmak istediğini söyledi. Ben kendisine bir gün sonra döneceğimi bildirdim. Doğrusu düşüncem bu Amerikalı'nın

¹ **ST:** Şekil 2-3-4 fotoğrafları yukarıda sorulan soru üzerine Hanri Benazus tarafından iletilmiştir.

beni dolandırmak istediği. O günlerde işimin gereği New York'ta bulunan temsilcimi aradım ve kendisine aynen bu adamın beni dolandırmak istediğini, Atatürk Fotoğraflarının olsa olsa Türkiye'den götürüldüğü düşüncesinde olduğumu ancak yine içime bir kurt düştüğünü, gidip kendisi ile görüşerek durumu anlamasını istedim. Birkaç saat sonra temsilcim fotoğrafçı ile görüştüğünü, fotoğrafların gerçek olduğunu, negatiflerinin de elinde bulunduğu, bu fotoğrafların 1921 yılı Ekim ayında Amerika'dan Türkiye'ye gelip Atatürk'le röportaj yapan gazeteci babasından kaldığını belirtti. Heyecanlandım. Fotoğrafçıyı aradım. İstedığı bedeli sordum. Halim vaktim yerinde bir dönemden geçiyordum. Para beni o gün için etkilemedi. Parayı alıp ertesi sabah Zürih üzerinden New York Havaalanı'na indim. Bir taksiye atlayarak, 42. Caddedeki dükkanına gittim, parasını verip tekrar taksiye atlayarak havaalanına dönüp Türkiye'ye dönüş yaptım. Herhalde gününbirlik Amerika'ya gidip dönen bir ben varımdır diye düşünüyorum.

Şekil 5. Atatürk, Ankara (H. Benazus kişisel arşivi, 1921)².

Bu fotoğrafın edinilme sürecinin ardından o günü Cumhurbaşkanı Kenan Evren Paşanın emirleri üzerine benden bu fotoğrafların çoğaltılmaması, dağıtılmaması istenmişse de emekliliğine ayrılmasının ardından bana "Bu fotoğraflar çok özeldir onları çoğaltıp dağıtmayın" demesine rağmen, ne yazık ki kendim Kültür Bakanlığı'na, Genel Kurmaya kendi elimle verdim. Şimdi her yerde görüyorum. Doğaldır ki bu fotoğraf gerek benim sonradan açtığım sergilerden, yaptığım albümlerden kopyalanıp çoğaltılmış ve maalesef neredeyse herkes bir sahiplenme duygusu içine girmiştir. Bırakalım herkes de özel bir Atatürk fotoğrafı edinme duygusu taşısın. Ama ne yazık ki bu ve buna benzer fotoğraflar ticari meta haline getirilmiştir. Zaman zaman gazetelerde açık artırma hiç görülmemiş bir fotoğrafının satılacağı bilgisi çıkmaktadır. Fotoğrafi gördüğümde gülmekten başka elimden bir şey gelmiyor. Kayıtlarıma bakıyorum bu fotoğrafı edinmem tarihi en azından 40-50 sene öncesine dayanmaktadır. Ben 1947 yılından koleksiyonumu oluşturmaya çalıştım, değil o zamanlar daha yakın yıllarda dahi bir internet bahse konu bile değildi. Şimdi ise internet kanalı ile neredeyse herkes istediğini indirmekte ve o fotoğrafların üzerinde oynamalar yaparak bir sahiplenme dürtüsü içine girmektedirler.

ST: Koleksiyonunuzu düşündüğünüzde, Atatürk'ün felsefesinin fotoğraflara yansımaları konusunda ne düşünüyorsunuz? Koleksiyonu oluştururken bu fotoğrafların nasıl bir işlevi olabileceğini değerlendirdiniz mi? Açıklayabilir misiniz?

HB: Atatürk tutkusu ile olan herkes her fotoğraftan Atatürk'ün bir ayrı yönünü gördüğüne ve kendisini daha çok anladığına inanıyorum. Benin görevim bu koleksiyonla tarihe bir not düşmekten başka bir şey değildir.

² Hanri Benazus yukarıda yer alan Atatürk portresi için Amerika'ya gitmiştir.

ST: *Bu fotoğrafların hepsi sizin için mutlaka çok değerlidir. Ama bazı fotoğrafları sizde biraz daha farklı bir etki yaratmış olabilir. Böyle fotoğraflarınız var mı? Paylaşabilir misiniz?*

HB: Benim için en değerli fotoğraf halen elime geçmeyenidir.

ST: *Atatürk fotoğrafları koleksiyonu dijital kayıtları yapıldı mı veya yapılacak mı? Dijital bağlamlara ilişkin yeni nesil projeleriniz var mı?*

HB: Hepsinin dijital kayıtları yapılmıştır. İzmir Büyük Şehir Belediyesi bu konuda çok büyük projeler içinde bulunmaktadır. Kısa bir sürede İzmir'e yakışan bir müze kuruluşunun planlanması içindedirler.

ST: *Fotoğraflarınız ve koleksiyonunuz akademik olarak bir tez veya makale konusu oldu mu?*

HB: Özel bir Akademik yayın konusu ya da makale konusu olmamıştır. Ancak bu konuda birçok gazete ve televizyonlarda karşılıklı bilgi sunumlarım olmuştur. Bunları özellikle birçok gazeteci uzun uzun yayınlar yapmışlardır. Benimle röportaj yapan ve yayınlayan yerli ve yabancı medya mensupları ise pek çoktur.

Hanri Benazus'le yukarıda soru cevap şeklinde devam eden mesajlaşmalarımızla bu metin ortaya çıkmıştır. Fotoğraf Koleksiyonunun önemi dolayısıyla ve zaman zaman basında koleksiyonun geleceği ile ilgili çıkan birtakım haberleri kendisine hatırlattığımda, "Ben tam Bir İZMİR tutkulusuyum. Bu koleksiyonum yurt içi ve dışında çok talepler aldım. Örneğin; Amerika'da bulunan Türk toplulukları, Lozan Üniversitesi gibi. Ayrıca yurt içi talepleri de sayılamayacak kadar çoktu. Bana düşen bunu İzmir'e mal etme." 29 Kasım 2021 tarihinde Tunç Soyer'i aradığını ve koleksiyonunu tümüyle kendilerine, İzmir Büyük Şehir Belediyesine devrettiğini ifade etmiştir. Bu arada, yazışmalarımız sırasında, Şadan Gökovalı'nın 29 Ekim 1998 de Sabah Gazetesinde yayınlanan makalesini cevaplarına eklemiştir. Makalede, Hanri Benazus'ün özellikle Atatürkçülüğü'nün kökenleri üzerine bir değerlendirme mevcuttur. Bütün bunlar etrafında fotoğraf koleksiyonunun sadece bir koleksiyon olmadığını, Benazus örneğinden hareketle aidiyeti, birliği, bütünlüğü, vatan sevgisini tesis etmede, geçmişi geleceğe bağlayan işlevselliklerinin olduğunu ifade etmeliyiz. "Ata'mıza gelince... 7, 5 yaşında adı Hanri olan bir çocuğa has evlat gibi yaklaşması ne adımı ve ne de soyadımı sorgulamaması, yorumlamaya dahi yönelmemesi her geçen yıl bana onun büyüklüğünü ve Türklüğün ne demek olduğunu anlattı. "Ne Mutlu Türküm Diyene" sözü ile "beni sıradan bir azınlık mensubu olmaktan, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına ve en önemlisi Türklüğe yücelten" bu büyük insana karşı küçücük de olsa bir vefa örneği o muhteşem ziyafete bir tutam tuz da olsa katkıda bulunabilmiş olayım. Eğer bunu becerebilirdim ise, ne mutlu bana..." (Ünsal, 2016) olarak koleksiyonunu ve onun felsefesini ifade etmiştir.

4. Sonuç

Hanri Benazus'ün, *Atatürk Fotoğrafları Koleksiyonu* maddi ve manevi anlamda önemli bir değerdir. Medeniyetlerin oluşmasında ve sürdürülmesinde koleksiyonlar ihtiyaç duyulan etkili birikimlerdir. Fotoğraf Koleksiyonları, koleksiyon türleri içinde yakın tarihin yeni nesil modern görgü tanıklarındır. Koleksiyonlar farklı sebeplerin neticesidirler, maddi ve manevi bir birikim yaratmaktadırlar. Batı'nın koleksiyon kültürüne verdiği önemin gerisinde bu bilinç bulunmaktadır. Fotoğraflar, tarihin soyut şekillenen hikayesini gerçekçi nitelikleriyle somutlaştırmışlardır. Fotoğraf koleksiyonları zamanın ve mekânın değişen belleğini birleştirerek tarihin sürekliliği konusunda gerçekçi işlev görmektedirler. Türkiye'de koleksiyon kültürü bulunmaktadır. Fotoğraf koleksiyonu konusunda azımsanmayacak bir birikim olduğu görülmüştür. Sadece bu birikimin organizasyon ve yeni nesil bağlamlarda değerlendirilmesi konusunda problemler olduğunu belirtmek gerekir. Bugün için Türkiye'de, fotoğraf koleksiyonları genel anlamda korunmaya çalışılmaktadır. Hanri Benazus'ün, *Atatürk Fotoğrafları Koleksiyonu*'nu da bu bağlamda değerlendirmeliyiz. Oysa bu kültürün değer üretmesi, yaşama entegre edilmesini gerektirecek profesyonel arayışlarda bulunulmalı işlevselliği arttırılmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk ile ilgili araştırmalar yapılırken bu koleksiyona başvurulmalı, atif yapılmalıdır. Koleksiyon, 75 yıllık bir kavram etrafında yoğunlaşmış bir birikim olması sebebiyle bir düşüncenin tarihidir. Tarihsel pek çok detayın görgü tanıkları olan koleksiyon fotoğraflarının içeriksel bütünlüğü ile keşfedilmemiş keşfi açısından tekrar değerlendirilmesini gerektirmektedir. Koleksiyonerin, fotoğrafları metalaştırmamış olması bir başka ayırt edici özellik olarak belirtilmelidir. Batı'da var olan fotoğraf koleksiyonu örneklerinden Hanri Benazus'ün, *Atatürk Fotoğrafları Koleksiyonu* bu anlamda ayrılmaktadır. Hanri Benazus, fotoğraf koleksiyonunu oluştururken ciddi manada maddi ve manevi yatırımda bulunmuştur. Bu yaklaşım tarzı koleksiyonculukta bulunmakla beraber, modern koleksiyonculukta koleksiyonun bir değer yaratması beklenir ve istenir.

Benazus'un çok sayıda fotoğrafçının çektiği fotoğraflarla oluşan eklektik Fotoğraf Koleksiyonu, bir dönemin Türkiye'sinin görsel tarihini farklı bakış açılarının sentezi olarak veren objektif niteliği yüksek kayıtlardır. Koleksiyonun sonrasının sorumluluğunu alan yerel yönetimin (İzmir Büyükşehir Belediyesi), Benazus'e çağdaş koleksiyon standartlarıyla veriyi değerlendirmeye çalışacağını ifade etmiş olması gerekli olduğu kadar önemli bir taahhüttür. Böyle önemli olan bir koleksiyonun akademik anlamda hiç çalışılmamış olması akademinin çok ciddi bir eksikliğidir.

Kaynakça

- Afterimage Photography Gallery (1971). *A short history of photograph collecting*, <https://www.afterimagegallery.com/dixon.htm>
- Anadolu Ajansı (2017). *Büyük Önder Atatürk'ü anıyoruz*, <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/anadolu-ajansi-arsivinden-ataturk/0>
- Ayçin, T. (2020). *19. yüzyılın en büyük görsel arşivi: II. Abdülhamid Han'ın Yıldız Albümleri dijital ortamda*, <https://www.istanbul.edu.tr/tr/haber/19-yuzyilin-en-buyuk-gorsel-arsivi-ii-abdulhamid-hanin-yildiz-albumleri-dijital-ortamda-6800320061004100510061004300500037005000440039007900700046006200610041004F003200370077003200>
- Benjamin, W. (1931). *Unpacking my library*, https://courses.ecuad.ca/pluginfile.php/250823/mod_resource/content/1/Unpacking%20My%20Library%20-%20Benjamin%20-%20Illuminations%20-%20Essays%20and%20Reflections.pdf
- Benjamin, W. & Tarnowski K. (1975). Eduard Fuchs: Collector and historian, *New German Critique*. (5), 27-58, doi.org/10.2307/487918
https://files.libcom.org/files/Eduard%20Fuchs,%20Collector%20and%20Historian%20-%20W.%20Benjamin%201937_0.pdf
- Encer, C. (2021). *Interview with Fabrizio Casaretto*, <http://www.levantineheritage.com/fabrizio-casaretto-interview.html>
- Kahraman, H. B. (2017, 12 Mayıs). Türkiye'de koleksiyonerlik. *Sabah Gazetesi*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/kitap/kahraman/2017/05/12/turkiyede-koleksiyonerlik>
- Kobialka, M. (2010). Tadeusz Kantor: Collector and historian, *Performance Research, A Journal of the Performing Arts*, 78-96. doi.org/10.1080/13528160701822684
<https://doi.org/10.1080/13528160701822684>
- Özdemir, N. (2022, Ocak). *Yerel tarih araştırmalarında bir belge olarak fotoğraf: Mudurnu örneği*. Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu 2. Cilt [Bildiri Sunumu]. Türk Tarih Kurumu. <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/01/10.37879-9789751749994.2022.34.pdf>
DOI: 10.37879/9789751749994.2022
- Rakipoğlu, Z. (2020, 8 Nisan). *Sultan 2. Abdülhamid Han'ın Yıldız Fotoğraf Koleksiyonu dijital taşındı*, Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/sultan-2-abdulhamid-hanin-yildiz-fotograf-koleksiyonu-dijital-tasindi/1796796>
- Tosun, B. (2001). *Fotoğraf arşivleri ve askeri müze fotoğraf arşiv sisteminin kurulması*. (Tez No.104755) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi] Ulusal Tez Merkezi.
- Ünsal, M. (2016, Kasım). "Atatürk'ün leblebilerini yiyen çocuk" Hanri Benazus, *Vizyon, TRT Aylık Radyo Televizyon Dergisi*, (329), 11-13. <https://www.trt.net.tr/vizyondergisi/wp-content/uploads/2016/11/KasimDergi2.pdf>
- Yavuztürk, G. M. (2015). Bir Ankara fotoğrafçısı: Osman Darcan, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, Aralık, 220-227, https://www.journalagent.com/jas/pdfs/JAS_3_2_220_227.pdf